

TRIBUL HOPLETES
ÎNTR-O NOUĂ INSCRIȚIE DIN TOMIS ¹

DE
IORGU STOIAN

După cum se știe, între triburile menționate de documentele epigrafice la Tomis, se află și tribul *Hopletes*. Mai puțin favorizat decât triburile *Argadeis*² și *Aigicoreis*³, el este reprezentat, pînă acum, ca și tribul *Oinopes*⁴, numai printr-o singură inscripție, descoperită mai de mult, în vechiul port al orașului Tomis, dar publicată abia de Vasile Pârvan în 1924⁵.

Scrisă pe o frumoasă arhitravă de calcar (fig. 1), ea are, după lectura mai nouă a lui Louis Robert⁶, următoarea înfățișare: [ἸΑΧΗ] ἤ. τύχη / ὀ.

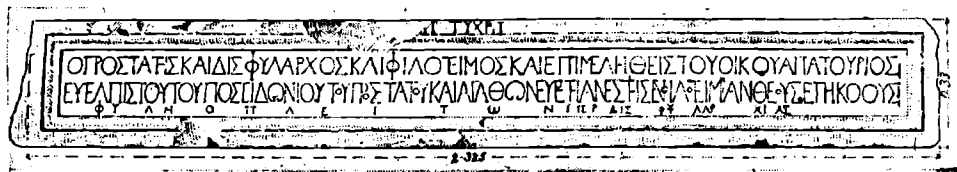

Fig. 1

¹ Fragment dintr-un studiu mai amplu *Contribuții la problema triburilor tomitane*.

² E. Desjardins în *Annali dell' Istituto di Corrispondenza archeologica*, Roma — Paris — Berlin, 1868, p. 96—97; cf. G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 191 urm. = *Revue archéologique*, 1874, II, p. 21—22, și Ch. Michel, *RIG*, p. 869, nr. 1289; G. Perrot, *ibidem*, p. 447 = J. Millingen, *Περὶ τινῶν ἐπιγραφῶν τῆς πόλεως Τόμης*, în *Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος*, Constantinopol, IV, 1871, p. 106, nr. 4; cf. R. Cagnat, *IGRR*, I, p. 212, nr. 634; Th. Sauciu-Săveanu, *Istros* I, 2, 1934, p. 227—229; cf. și I. Micu, *Căluza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei, Secția arheologică*, 1937, p. 26, nr. 160 și R. Flacelière, J. et L. Robert, *RÉG*, LII, 1939, p. 482, nr. 224.

³ St. Kumanudis, *Πανδώρα*, 1868, p. 84, nr. 10; cf. și J. Millingen, *ibidem*, p. 106, nr. 5; St. Kumanudis, *ibidem*, p. 85, nr. 13; cf. G. Perrot, *Mémoires* . . . , p. 198, E. Preuner, *Ath.-Mitt.*, XLVI, 1921, p. 13, nr. 12 și *SEG*, I, 1923, p. 139; *AEM*, VIII, 1884, p. 13, nr. 32; *AEM*, VI, 1882, p. 7—10, nr. 15.

⁴ *AEM*, XIX, 1896, p. 227—229, nr. 94.

⁵ *Dacia*, I, 1924, p. 273 urm.

⁶ L. Robert, *Revue archéologique*, 1933, p. 143.

προστάτης και δισφύλαρχος και φιλότιμος και ἐπιμεληθεὶς τοῦ οἴκου Ἀπατούριος/Εὐελπίστου τοῦ Ποσειδωνίου τοῦ προστάτου και ἀγαθῶν εὐεργέτη/ἀνέστησεν φιλοτιμίαν θεοῦς ἐπηκόους/φυλῆ ὀπλείτων ὑπὲρ δισφύλαρχιας — adică : „Noroc bun ! Patronul¹ și de două ori phylarchul și susținătorul și administratorul casei (tribului) — A p a t u r i o s (fiu) al lui Euelpistos, (fiu) al lui Poseidonios, (el însuși) patron și binefăcător (al tribului) — a ridicat această ofrandă zeilor îndurători, pentru tribul *Hopletes*, cu ocazia alegerii sale, pentru a doua oară, ca phylarch”.

Este vorba deci de o dedicație, pusă de Apaturios al lui Euelpistos, pentru sau în numele tribului *Hopletes*, iar nu împreună cu acesta, așa cum credea Vasile Pârvan, din cauza unei punctuații — și deci și lecturi — greșite a sfârșitului rîndului 2 și a începutului rîndului 3, care după el, ar suna θεοῦς ἐπηκόους. / φυλῆ (nominativ) Ὀπλείτων², iar nu — cum a arătat Louis Robert — θεοῦς ἐπηκόους / φυλῆ (dativ) Ὀπλείτων³.

La această inscripție, menționînd tribul *Hopletes* la Tomis, credem că astăzi se poate adăuga încă una, aflătoare în Muzeul din Constanța (inv. nr. 315), dar rămasă, pînă acum, după știința noastră, încă inedită.

Deși, ca pentru multe inscripții — din păcate, chiar foarte multe — intrate, în ultima vreme, în muzeul din Constanța, inventarul Muzeului o dă ca fiind de proveniență necunoscută, atribuirea ei epigrafiei tomitane nu ni se pare a ridica obiecții serioase. Aceasta pe bunul motiv că, excluzînd *de plano* proveniența ei din Callatis, unde n-are ce căuta un trib ionian — clar menționat în documentul la care ne referim —⁴, descoperirile de la Histria, singura care ar mai putea intra în discuție, s-au bucurat, cel puțin din 1914, de privilegiul unor descoperiri sistematice și, ca atare, precis înregistrabile și chiar înregistrate. Ceea ce n-a fost cazul cu descoperirile de la Constanța, cele mai multe — după cum se știe — întîmplătoare⁵.

¹ Pârvan, *loc. cit.*, p. 273 și 276, traduce „președinte”; cf. Fr. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 365 urm.

² *Dacia*, I, p. 273.

³ *Revue archéologique*, *loc. cit.* Lipsa aci a lui *iota anephoneion*, prezent totuși în invocația tradițională, ἀγαθῆ τύχη, nu ridică dificultăți, astfel de cazuri fiind frecvente, pretutindeni, în această vreme. Pentru alte particularități lingvistice, de pildă εὐεργέτη — acuzativ, rămîn valabile observațiile lui Pârvan. În ceea ce privește ἐπιμεληθεὶς, ar fi, poate, de explicat mai degrabă prin confundarea lui τ cu θ și a lui η cu ι și ε (cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*, Sofia, 1943, nr. 67 și 25 urm.). În acest caz, ἐπιμεληθεὶς n-ar fi deci decît o grafie artificială pentru ἐπιμελητής.

⁴ Afirmația lui Mela, II, 2, 22 : *Milesiis deducta Callatis* se datorește, desigur, unei confuzii ; cf. Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Buc., 1938, p. 65, nota 2. De asemenea, părerea mai veche a lui J. Kleinsorge, *De civitatibus Graecarum in Ponti Euxini ora occidentali sitarum rebus*, Halle, 1888, p. 6, care, pe baza unor greșite atribuirii de inscripții vorbește de prezența unor coloniști ionieni (milesieni) la Callatis, nu mai are — după știința noastră — susținători.

⁵ Aceasta a dus — după cum se știe, încă de mult, la regretabile confuzii. Dintre acestea, cea mai cunoscută este aceea ridicată de colecția Kogălniceanu, publicată de Gr. Tocilescu, în cea mai mare parte în *AEM*, VI, 1882, p. 4 urm., unde sînt date, fără nici un discernămint, ca provenind din Callatis, inscripții clar tomitane. Cf. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, Buc. 1915, p. 17 (431), nota 3 ; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique*, Buc., 1923, p. 3 (25), nota 5 ; idem, *Dacia*, I, Buc. 1924, p. 277, nota 4 ; F. Bilabel, *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920 (*Philologus*, Suppl.-Band XIV, 1, p. 17 urm.) ; L. Robert, *Inscriptions grecques*, Buc., 1936, extras din *Istros*, II, 1935—1936, p. 10, nota 6 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 226, nota 4.

Dăm mai jos o scurtă prezentare a documentului, un fragment dintr-un monument funerar de calcar (fig. 2). Înalt de 0,435 m, lat de 0,285 m și gros de 0,150 m, el este vătămat, mai mult sau mai puțin, din toate părțile. Astfel, din registrul superior, despre care nu putem spune dacă a avut sau nu vreo reprezentare plastică, n-au rămas decît urme dintr-un

Fig. 2

motiv ornamental. În schimb, registrul inferior, conținând o inscripție greacă (înălțimea literelor 0,040—0,050 m), deși vătămat și el, mai ales în stînga și jos, nu dă prea mari dificultăți de lectură pentru partea păstrată.

Așa că socotim a putea citi :

[Αὐρ(ήλιος)?] Διονύσι-
[ος Κρή]σεντος
[φυλῆς] Ὀπλήτων
[ζήσα]ς ἔτη κ^ς
5

adică : „Aurelios Dionysios, <fiu> al lui Crescens, din tribul *Hoplètes*, care a trăit 26 de ani...”

După cum se vede, dificultăți serioase de lectură nu există, în afară poate de rîndul 4, unde, mai întii, nu este tocmai clar semnul ce urmează după $\xi\tau\eta$, apoi și mai ales despre ce cifră este vorba. În ceea ce ne privește, credem că, în primul caz, avem de-a face cu un semn de punctuație, iar

Fig. 3

cifra ar fi un K — clar — deci 20, urmat de o reprezentare mai puțin obișnuită a lui digamma, adică 6¹.

De asemenea, nu vedem nimic anormal în numele personajului menționat în inscripție : nici în amestecul — în compunerea lui — de elemente romane și grecești ; nici în redarea acestor elemente, combinat, atît după sistemul latin, cît și după cel grecesc.

Fenomenul este destul de frecvent în epoca imperială². Îl întîlnim și la Tomis, într-o inscripție, de asemenea încă inedită și datînd cam din aceeași vreme. Este o stelă funerară de marmură (fig. 3), ruptă sus și jos. În registrul inferior, partea de jos a unui relief, reprezintă două persoane (cu siguranță, defuncții despre care este vorba în inscripție). Înălțimea monumentului, în starea actuală este de 0,635 m, lățimea de 0,540 m,

¹ Cf. Salomon Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, Paris, 1885, p. 222 urm. ; W. Larfeld, *Griechische Epigraphik*, München, ed. III, 1914, p. 294.

² Cf., pentru regiunile noastre, între altele, R. Vulpe, *op. cit.*, p. 179 urm.

grosimea de 0,075 m. Înălțimea literelor este de 0,040 — 0,045 m. Găsit la Constanța, monumentul se află astăzi în Muzeul din Vasile Roaită (colecția dr. Slobozianu).

Textul inscripției, atît cît s-a păstrat, este următorul :

Αὐρήλιος Δημ[ροσθ-
 ἐνης Δημοσθ[ή]νους
 ζήσα: ἀμέντ[τω]ς
 ἔτη νή' καὶ ἡ γ[υνή]
 5 αὐτοῦ Αὐρηλία... 1

adică : „Aurelius Demosthenes <fiu> al lui Demosthenes, care a trăit fără prihană 48 de ani, și soția sa Aurelia...”

După ductul literelor și după numele Αὐρήλιος și Αὐρηλία, atît de frecvente la sfîrșitul sec. al II-lea și începutul sec. al III-lea e. n., momentul datează, fără îndoială, din vremea Severilor, de cînd socotim — și pentru aceleași motive — că datează și inscripția pusă pentru [Αὐρ(ήλιος)] Διονύσι[ο:] [Κρή]σκεντος din tribul “Οπλητες.

Cît privește celelalte elemente ale ambelor nume, ele sînt sau banal grecești, ca Διονύσιος², ori Δημοσθένης³, sau, ca în cazul latinescului Crescens, redat, în grecește, sub o formă dublă, Κρήσκης ori Κρήσκηνς, cu genitivul, și într-un caz și în altul, Κρήσκεντος, destul de răspîndite⁴.

O observație reclamă însă numele tribului însuși. Întîlnit, ca și tribul în numeroase cetăți ioniene, el apare ortografiat cînd “Οπλητες (ca la Athena și Cyzic), cînd “Οπληθες (ca la Milet)⁵. La Tomis, așa cum am văzut, cunoșteam, pînă acum, o formă nouă, ușor de explicat, “Οπλειτες (inscripția publicată de Pârvan). La aceasta se adaugă acum forma, oarecum clasică, “Οπλητες, întîlnită în inscripția de care ne ocupăm.

Nu ne vom opri prea mult asupra problemei dacă ortografia originală este cea atheniană (“Οπλητες), așa cum se admite îndeobște, sau cea milesiană (“Οπληθες), cum crede K. Latte⁶, față de care forma “Οπλειτες întîlnită la Tomis, este, fără îndoială, mult mai recentă. Vom reține numai că, în cazul nostru, adică pentru epoca tîrzie de cînd datează ambele inscripții tomitane, este vorba, mai degrabă, de confuzii grafice provocate de transformările suferite de unele sunete, de care, poate, nu este străină analogia cu numele comun ὀπλίται⁷.

Nu intenționăm să intrăm, acum, în multiplele și variatele chestiuni, pe care le pune problema triburilor la Tomis. O facem în studiul mai larg

¹ Cifra, din r. 4, indicînd vîrsta defunctului, nu este destul de clară. Dintre toate lecturile posibile, cea mai plauzibilă ni s-a părut însă aceea adoptată în textul de mai sus.

² W. Pape - G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Sprache*, ed. III, Braunschweig, 1911, p. 307—309.

³ *Ibidem*, p. 292—293.

⁴ *Ibidem*, p. 717.

⁵ (H. A.) Liddell-(R.) Scott, *A Greek-English Lexicon*, ed. îngrijită de S. Jones, R. McKensie etc., 2 vol. Oxford, 1910, p. 1239; K. Latte, *RE*, XXXIX-ter Habb. (1941), col. 1000.

⁶ *Loc. cit.*

⁷ V. p. 106, nota 3.

amintit mai sus¹. Nu putem totuși să nu ne oprim, și aci, măcar asupra unui aspect al problemei, de altfel unul dintre cele mai importante, dacă nu chiar cel mai important. Este vorba — cum este ușor de bănuț — de rostul însuși al acestor triburi, la Tomis.

În studiul care însoțește editarea inscripției amintite mai sus, Vasile Pârvan pare a înclina, un moment, să atribuie triburilor tomitane — în epoca romană — și rosturi politico-administrative, presupunând chiar o împărțire a teritoriului tomitan în șase arondismente, corespunzătoare celor — după el — șase triburi, existente la Tomis. Pînă la urmă însă — nu reiese clar dacă numai pentru epoca romană sau și pentru epocile anterioare — el respinge această ipoteză. Așa că, subliniind persistența triburilor gentilice ioniene la Tomis pînă în epoca romană tîrzie, Vasile Pârvan le refuză, după democratizarea vieții publice tomitane, alt rost decît cel religios². Cît despre eventuala lor înlocuire cu alte triburi, ca la Atena de pildă, amintitul cercetător nici nu-și pune măcar problema.

Documentele, cum și concepția celor vechi despre organizarea internă a unei polis, nu par însă a confirma această teză a lui Vasile Pârvan, adoptată de toți cercetătorii — romîni și străini — care s-au ocupat de această problemă.

„În teoria greacă — subliniază cunoscutul specialist al istoriei elenismului W. W. Tarn — un grup de locuințe nu era o cetate (*polis*), decît dacă poseda o guvernare municipală autonomă și anumite organe de viață corporativă. Minimul indispensabil era : diviziunea cetățenilor în triburi, un consiliu ales de aceste triburi, magistrați responsabili, aleși sau trași la sorți, și pămînturi, legi și finanțe municipale. În general, dar aceasta nu era necesar, exista și un zid de incintă, o adunare primară și subdiviziuni locale ale teritoriului cetății (*demi*)”³.

De la această regulă generală, firește, Tomisul nu putea face excepție, ceea ce înseamnă — în problema care ne interesează aci — că triburile sale, fie cele vechi ioniene, fie altele, au trebuit să aibă un rost nu numai religios, ci și politic-administrativ. Este adevărat că nu avem, în această privință, documentarea bogată pe care o întîlnim în alte cetăți, și, în special la Atena⁴. Un început — încă modest — de dovadă l-ar constitui, poate, totuși un pasaj din unul din cunoscutele decrete, privitoare la paza orașului, nefolosit, pînă acum, din acest punct de vedere⁵. Iată pasajul (r. 9 urm.) : „sfatul și poporul au hotărît : să se aleagă *dintre toți cetățenii* comandanți — în număr de doi, care să înroleze 40 de bărbați aleși — δεδύχθαι τ[ῆ] βουλῆι καὶ τῶι δήμῳι ἐλέσθαι ἡγεμόνας ἐκ πάντων[v] | [τ]ῶν πολ[ε]ιτῶν ἤδη δύο, οἵτινες καταγράψουσι ἀνδρ[ας] ἐπιλέκτους τεσσαράκοντα”.

¹ V. p. 105, nota 1.

² V. Pârvan, *Dacia*, I, 1924, p. 274 urm.

³ W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, Paris, 1936, p. 136 ; cf. G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 28.

⁴ Vezi, în ultimă analiză, cu bibliografia respectivă, studiul amintit al lui K. Latte, col. 1000 urm.

⁵ *SIG*, II³, p. 394—396, nr. 731 = *AEM*, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50 ; cf. și studiul nostru, *În legătură cu decretul tomitan privitor la paza orașului*, *SCIV*, V, nr. 3—4, 1954, p. 557 urm., cu bibliografia de la p. 557, nota 2.

Cine cunoaște însă mecanismul sistemului electoral, obișnuit în cetățile grecești, nu se poate să nu fie izbit de termenii tehnici în care este redactat acest pasaj. În această ordine de idei este de reținut, în primul rând, expresia ἐκ πάντων τῶν πολιτῶν, care, precum se știe, este opusă altei sau altor expresii, înrudite de altfel între ele : κατὰ φυλὴν, κατὰ φυλάς, ἐκ τῆς φυλῆς etc., alegerea diferiților magistrați făcându-se adică sau pe triburi, cu un anumit număr de fiecare trib, sau din totalitatea cetățenilor, fără deosebire de trib¹.

Acest din urmă caz — în treacăt fie zis — era aplicat mai ales la desemnarea magistraților, cu funcții de mare răspundere, cum erau, de pildă, la Atena, strategii și hellenotamii. Deosebit de caracteristic, în această privință, este un pasaj din ἡ Ἀθηναίων πολιτεία a lui Aristotel și se referă tocmai la alegerea strategilor. „Altă dată — sună pasajul amintit — (strategii) se luau câte unul de fiecare trib ; astăzi se iau însă dintre toți (cetățenii) — πρότερον μὲν ἀφ' ἐκάστης φυλῆς ἕνα, νῦν δ' ἐξ ἀπάντων².

Este adevărat că, în cazul nostru, celălalt termen al acestei duble proceduri lipsește și nu-l întîlnim nici în vreun alt document tomitan. Îndrăznim însă să avansăm că el pare subînțeles, nu numai în sensul general al frazei citate, ci și în termenii — tot tehnici — întrebuițați mai jos în document, pentru recrutarea soldaților³.

Aceasta înseamnă însă că existența, la Tomis, a triburilor ca organe de stat, cel puțin în vremea la care se referă documentul amintit, nu poate fi pusă la îndoială.

Se poate pune însă întrebarea : sînt triburile, la care se face aluzie în decretul privitoare la paza orașului, aceleași cu vechile triburi gentilice, menționate în documente ca cele pomenite mai sus ? Exemplul Atenei — care se invocă de obicei — pare, cel puțin la prima vedere, a da un răspuns negativ la această întrebare. Se uită însă că nu pretutindeni triburile gentilice au fost înlocuite, ca la Atena, cu alte triburi, ci au fost numai transformate. Și aceasta nu numai în colonii, unde tradițiile gentilice erau mai slabe, ci și în metropole⁴. Dar chiar la Atena, după cum se știe, triburile gentilice fuseseră luate, încă înainte de Clisthenes, ca bază a organizării soloniene, în care noua βουλή democratică, opusă vechei βουλή aristocratice (areopagul) era constituită pe baza celor patru triburi gentilice, evident transformate în rosturile lor⁵.

Nu vedem deci, chiar în stadiul actual de informație, nici un motiv de a socoti că, în sistemul său politico-administrativ, Tomisul s-a putut lipsi de acest element esențial al organizării interne a oricărei polis antice,

¹ Cf., de ex., pentru prima expresie : SIG², nr. 154, r. 3 și 28 ; nr. 645, r. 53—54 etc. ; pentru a doua expresie : SIG², nr. 8, r. 44 ; nr. 19, r. 7 etc.

² Aristotel, Ἀθηναίων πολιτεία, LXI, 1, ed. G. Mathieu-B. Haussoullier, Paris, Les Belles Lettres, 1922.

³ Cf. Lamert, RE, XIX. Halbb., 1917, col. 2461, s. v. καταγραφή și Szanto, RE, VI. Band., 1909, col. 157, s. v. ἐπίλεκτοι ; pentru acest din urmă termen, vezi și SIG², indices, p. 312.

⁴ K. Latte, loc. cit., col. 1000 urm.

⁵ Ibidem, col. 1001.

cum erau triburibile. După cum, cel puțin cu informația actuală, nu vedem de ce n-am admite că triburile gentilice — singurele cunoscute precis pînă acum — au continuat să existe și după formarea statului sclavagist democrat tomitan, se înțelege tot mereu cu alte rosturi. Rosturi precum-pănitoresc politice, în vremea autonomiei cetății, pentru a deveni din ce în ce mai puțin politice și mai mult religioase, în epoca romană,¹ cînd, de altfel, politica reală se afla în mîna statului roman și a organelor sale.

О ПЛЕМЕНИ ГОПЛЕТОВ (HOPLETES) В НОВОЙ НАДПИСИ ИЗ ТОМИСА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На одной из греческих надписей, неизвестно, в точности, где найденной, происходящей из Томиса, вторично упоминается племя гоплетов (Hopletes). Опубликовывая ее совместно с другой неопубликованной томисской надписью, автор отмечает один из пассажей первого томисского декрета об охране города (Syll.³, 731) -δεδοχθαι τ[ῆι] βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ ἐλεσθαι ἡγεμόνας ἐκ πάντων / [τῶν πολ[ε]ιτῶν ἧδη δύο, οἵτινες καταγράφουσι ἄνδρ[ας] ἐπιλέκτους, на основании которого можно, по-видимому, считать, вопреки общему мнению, что родовые племена продолжали существовать в Томисе и после образования там демократического рабовладельческого государства не только со своими религиозными, но и с административно-политическими функциями. В эпоху автономии крепости политические функции стояли на первом месте, уступив его в римскую эпоху религиозным функциям.

LA TRIBU HOPLETES DANS UNE INSCRIPTION INÉDITE DE TOMI

RÉSUMÉ

Dans une inscription grecque découverte on ne sait précisément où, mais provenant, sans nul doute, de Tomi, la tribu *Hopletes* est mentionnée pour la seconde fois. En la publiant à côté d'une autre inscription (celle-ci certainement originaire de Tomi et également inédite), l'auteur attire l'attention sur un passage du premier décret de Tomi relatif à la garde

¹ K. Latte, *loc. cit.*, col. 1006 urm., cf. V. Pârvan, *Dacia*, I, 1924, n. 274 urm., T. V. Blavatsakaia, *Organizarea internă a orașelor vestpontice în epoca autonomiei lor*, în *VDI*, 1949, nr. 3, p. 36 urm.

de la ville (*Syll.*³, 731) : δεδύχθαι τ[ῆι] βουλῆι καὶ τῶι δήμῳι ἐλεσθαι ἡγεμόνας ἐκ πάντων [τ]ῶν πολ[ε]ιτῶν ἧδη δύο, οἵτινες καταγράψουσι ἄνδρ[ας] ἐπιλεκτους.

En raison de ce fragment et à l'encontre de l'opinion généralement admise, il croit pouvoir affirmer que les tribus gentiles de Tomi ont continué à exister, après la constitution de l'Etat esclavagiste démocrate, pour des raisons administratives et politiques autant que religieuses. A l'époque de l'autonomie de la cité, ces raisons avaient été surtout politiques, pour devenir à la période romaine, de moins en moins politiques, et plutôt religieuses.
